

**Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Навчально-науковий юридичний інститут**

Кафедра правоохоронної діяльності

Сворак С. Д.

**ПРАВООХОРОННА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИКО-
ПРАВОВІ ПІДХОДИ**

**Методичні вказівки для забезпечення самостійної роботи
здобувачів вищої освіти заочної форми навчання
спеціальності 262 Правоохоронна діяльність**

**Івано-Франківськ
2024**

Сворак С. Д. Методичні вказівки для забезпечення самостійної роботи здобувачів вищої освіти заочної форми навчання спеціальності 262 Правоохоронна діяльність Навчально-наукового юридичного інституту з навчальної дисципліни «Правоохоронна функція держави: теоретико-правові підходи».

Схвалено на засіданні кафедри правоохоронної діяльності Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Протокол № 1 від 20 вересня 2024р.

Затверджено на засіданні науково-методичної ради протокол № від

Рецензенти:

завідувач кафедри правоохоронної діяльності Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника доктор юридичних наук, професор **Ігор Богданович Медицький**

Методичні вказівки з навчальної дисципліни «Правоохоронна функція держави: теоретико-правові підходи» містять перелік тем та планів щодо самостійної роботи; схематичні та теоретико-аналітичні завдання; контрольні питання; перелік необхідної для вивчення літератури. Розраховані на здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальності 262 Правоохоронна діяльність.

ВСТУП

«Правоохоронна функція держави: теоретико-правові підходи» - теоретична та базова навчальна дисципліна, що має на меті оволодіння здобувачами вищої освіти системою сучасних теоретичних знань про загальні правові явища та державні інститути, розуміння функцій держави, форм та суб'єктів реалізації цих функцій, правових основ правоохоронної діяльності, дотримання основних принципів реалізації правоохоронної функції держави. Вона закладає основу для розуміння права як соціального регулятора та держави як основного інституту управління суспільством.

Навчальна дисципліна покликана сприяти засвоєнню здобувачами комплексу знань щодо доктринальних підходів до визначення поняття «правоохоронна функція держави», що становить комплексний пріоритетний напрямок державної політики, цілісного уявлення про правоохоронну діяльність держави, її значення та роль у забезпеченні правопорядку.

Здобувачі повинні, насамперед, бути глибоко обізнані з основними принципами, закономірностями і механізмами, що визначають функціонування держави і права, оволодіти понятійним апаратом та науковими категоріями, що становлять підґрунтя для правотворчої та правозастосовчої діяльності, а також розвинути правову культуру і свідомість правоохоронців.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є загальні закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави і права, вивчення сутності, завдань і основних аспектів правоохоронної діяльності, її місця в структурі державної влади, детальний аналіз правоохоронної функції держави як однієї з основних пріоритетних напрямків державної політики.

Вивчення загальних закономірностей виникнення, функціонування та розвитку державно-правової дійсності, які є предметом дослідження даної дисципліни, допомагає вирішувати правові проблеми, пояснює, як закони впливають на суспільство і як їх реформувати для досягнення справедливості й ефективності. Навчальна дисципліна «Правоохоронна функція держави: теоретико-правові підходи» є базою для розуміння формування законодавства, напрямків діяльності правоохоронних органів і розробки політики ефективної діяльності держави у сфері захисту основ конституційного ладу, у тому числі прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, законності та правопорядку. Відповідно питання опанування дисципліни є необхідною складовою якісної підготовки фахівців в галузі цивільної безпеки.

Самостійна робота студентів спрямована на вивчення та поглиблення тих питань або окремих їх аспектів, які не охоплюються лекційним курсом і не виносяться для обговорення на семінарських заняттях. Тому студенти повинні самостійно вивчити ці питання і підготувати на них відповіді, враховуючи

методичні вказівки та рекомендації, що містяться в даному навчально-методичному виданні.

Методичні рекомендації допоможуть здобувачам вищої освіти оволодіти необхідними знаннями та навичками, підготуватися до подальшого професійного становлення. Опрацювання запропонованих у цих рекомендаціях питань для самостійного вивчення сприятиме активізації навчального процесу, розвитку навичок аналізу та критичного мислення, підвищенню мотивації до навчання та здобуттю якісної освіти у сфері цивільної безпеки, а також формуванню професійних компетентностей майбутніх фахівців.

Основними джерелами вивчення курсу «Правоохоронна функція держави: теоретико-правові підходи» для здобувачів вищої освіти денної форми навчання спеціальності 262 Правоохоронна діяльність є:

1. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. 4-те видання, стереотипне. Підручник. Київ : Алерта, 2021. 528 с.
2. Загальна теорія права. Академічний курс: підручник. За ред. С.В. Бобровник. К.: Юрінком Інтер, 2021. 576 с.
3. Теорія держави і права : навч. посібник / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва, Я. О. Тицька та ін. Одеса, 2021. 193 с.
4. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія права і держави. Підручник, практикум, тести. К.: Юрінком Інтер, 2022. 584 с.
5. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2015. С. 66-102.
6. Тополевський Р. Б. Теорія держави і права : навч. посібник / Р. Б. Тополевський, Н. В. Федіна. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
7. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права: Підручник. К.: Кондор-Видавництво, 2016. 716 с.
8. Машков А. Д. Теорія держави і права: Підручник. Київ: ВД Дакор, 2016. 492 с.
9. Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини "Україна". Київ: Ун-т "Україна", 2014. 560 с.
10. Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина; Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Х.: Право, 2015. 368 с.
11. Лисенков С.Л. Теорія держави і права: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2015. 447 с.
12. Шестопалова Л. Теорія права та держави: навч. посіб. Київ: Паливода А. В., 2012. 256 с.
13. Теорія держави і права: Навч. посіб. / С. К. Бостан та ін. К.: Академія, 2013. 346 с.
14. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. – 3-є вид. перероб. і допов. – Дніпро : ДДУВС; Ліра ЛТД. 2016. 480 с.

ТЕМА 1. ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВИ

12 год.

Тема присвячена вивченню питань виникнення та походження держави, визначенню поняття та сутності держави. Метою її є поглибити знання студентів про різні теорії виникнення держави, дослідити основні та факультативні ознаки держави, а також розглянути її роль у сучасному суспільстві.

Держава — це складний і багатогранний феномен, який впливає на всі аспекти суспільного життя: від законодавства і правосуддя до економічного розвитку та міжнародних відносин. Виникнення держави розглядається представниками різних галузей наукових знань. За цей період склалась ціла низка вчень, що пояснювали питання виникнення, розвитку, соціального призначення держави. Питання щодо особливостей виникнення держав у різних народів світу припускає насамперед висвітлення особливостей виникнення європейських та східних (азіатських) держав. Поглиблене вивчення поняття та сутності держави передбачає з'ясування суті феномену державної влади та її родових характеристик, чітке визначення суверенітету держави як її ключової ознаки.

Розкриваючи причинні зв'язки щодо формування державної влади, системи відповідних органів, політизації соціального управління тощо, необхідно зазначити, що на процес виникнення держави впливали різні чинники, які умовно поділяють на певні групи. Однак, у кожного народу був свій шлях одержавлення, що говорить про певні особливості цього процесу у кожному конкретному випадку.

Поняття влади (і зокрема, публічної політичної влади) є ключовим в розумінні сутності держави. Причому, поняття публічної політичної влади виступає родовим по відношенню до поняття держави. Тому для кращого розуміння поняття держави необхідно детально розглянути владу як загальносоціологічну категорію, поняття, ознаки та різновиди влади, поняття публічної політичної влади, специфічні риси державної влади.

Перш ніж вивчати питання суверенітету народу, необхідно встановити, що розуміють під терміном «народ». Доцільно детально проаналізувати ознаки суверенітету народу і показати його співвідношення із суверенітетом держави. Студентам необхідно проілюструвати свої міркування положеннями з Конституції України. Приступаючи до вивчення питання суверенітету нації, слід зауважити, що слово “нація” вживається у двох значеннях: етнічному і політичному. Державний суверенітет, здійснюваний багатонаціональною державою, повинен гарантувати суверенітет кожній нації. Студенти повинні розкрити сутність права нації на самовизначення, проаналізувати різні форми національного самовизначення.

Питання для самостійної роботи:

1. Особливості виникнення держави в різних народів світу.

- 1.1. Європейський шлях виникнення держави.
- 1.2. Азіатський шлях виникнення держави.

2. Теорії (концепції) виникнення держави.

- 2.1. Теологічна та патріархальна концепції виникнення держави.

- 2.2. Договірна теорія та теорія насильства виникнення держави.
- 2.3. Соціально-економічна (історико-матеріалістична) теорія виникнення держави.
- 2.4. Інші концепції виникнення держави.

3. Поняття держави.

- 3.1. Поняття та ознаки держави.
- 3.2. Теорія «трьох елементів держави». Субстанційний, територіальний та інституційний елементи держави.
- 3.3. Державна влада як ознака держави, її легітимність та легальність.

4. Соціальна сутність та призначення держави.

- 4.1. Соціальна сутність та призначення держави.
- 4.2. Класові та загальносоціальні моменти в соціальній сутності держави.

5. Суверенітет держави як її ключова ознака.

- 5.1. Поняття, ознаки, види та структура державного суверенітету.
- 5.2. Співвідношення понять «державний суверенітет», «народний суверенітет», і «національний суверенітет».

6. Типологія держави: поняття, критерії, підходи.

- 6.1. Поняття та критерії типології держав.
- 6.2. Сучасні підходи до історичної типології держав.
  - 6.2.1. Формаційний підхід до історичної типології держав.
  - 6.2.2. Цивілізаційний підхід до історичної типології держав.

7. Сучасна держава: загальна характеристика. Перехідний тип держави.

Ключові поняття: рід, держава, державна влада, публічна політична влада, державний суверенітет, народний суверенітет, національний суверенітет, соціальна сутність держави, типологія держави, тип держави, концепції виникнення держави.

Схематичне завдання:

- 1. Складіть порівняльну таблицю основних положень теорії насильства, договірної та соціально-економічної теорій виникнення держави.
- 2. Випишіть спільні та відмінні риси європейського та азіатського шляхів виникнення держави
- 3. Схематично покажіть співвідношення між поняттями „соціальна влада” і „державна влада”.

Теоретико-аналітичне завдання:

- 1. Чим, на ваш погляд, зумовлена різноманітність концепцій походження держави?
- 2. Визначте та проаналізуйте специфічні риси державної влади.
- 3. Випишіть основні положення, переваги та недоліки формаційного та цивілізаційного підходів.

Питання для самоконтролю:

- 1. Що таке держава?
- 2. Назвіть особливості виникнення держави в різних народів світу.
- 3. Що таке суверенітет держави?
- 4. В чому суть внутрішньої сторони державного суверенітету?

5. Який зміст зовнішньої сторони суверенітету держави?
6. Назвіть основні види державного суверенітету.
7. Що розуміють під народним суверенітетом?
8. В чому суть національного суверенітету?
9. Що таке влада?
10. Назвіть основні різновиди влади та охарактеризуйте їх.
11. Здійсніть визначення поняття публічної політичної влади.
12. В чому полягає специфіка державної влади?
13. Охарактеризуйте державу як носія державної влади.
14. Які, на вашу думку, шляхи становлення та розвитку демократичної держави в Україні.
15. В чому сутність формаційного підходу до типології держав?
16. Які особливості цивілізаційного підходу до типології держав?
17. Назвіть характерні риси, сутнісні властивості сучасної держави.
18. В чому полягає особливість перехідного типу держави?

Література

1. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. 4-те видання, стереотипне. Підручник. Київ : Алерта, 2021. 528 с.
2. Теорія держави і права : навч. посібник / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва, Я. О. Тицька та ін. Одеса, 2021. 193 с.
3. Загальна теорія права: підручник/ за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2020. С.27-41, 57-79.
4. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. С. 66-102.
5. Тополевський Р. Б. Теорія держави і права : навч. посібник / Р. Б. Тополевський, Н. В. Федіна. - Львів : ЛьвДУВС, 2020. - 268 с.
6. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права: Підручник. К.: Кондор-Видавництво, 2016. 716 с.
7. Машков А. Д. Теорія держави і права: Підручник. Київ: ВД Дакор, 2016. 492 с.
8. Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини "Україна". Київ: Ун-т "Україна", 2014. 560 с.
9. Шестопалова Л. Теорія права та держави: навч. посіб. Київ: Паливода А. В., 2012. 256 с.
10. Теорія держави і права: Навч. посіб. / С. К. Бостан та ін. К.: Академія, 2013. 346 с.
11. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. – 3-є вид. перероб. і допов. – Дніпро : ДДУВС; Ліра ЛТД. 2016. 480 с.
12. Головатий С. Тріада європейських цінностей - верховенства права, демократія, права людини - як основа українського конституційного ладу (частина третя: права людини). Право України. 2015. № 1. С. 13-92.
13. Гаровська І. М. Правова природа державної влади: теоретико-правове дослідження: моногр. Львів: СПОЛОМ, 2013. 533 с.
14. Клімова Г. П. Концептуальні підходи до аналізу поняття "Держава" Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого" . Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2015.

№ 2. С. 161-169.

15. Ковтун В. І. Гарантії державного суверенітету України: конституційні аспекти: моногр. Харків: Фактор, 2014. 214 с.
16. Косінов С. Народ як первинний суб'єкт здійснення контролю над публічною владою. Право України. 2013. № 10. С. 178-184.
17. Куян І. А. Суверенітет: проблеми теорії і практики: конституційно-правовий аспект: моногр. Київ: Академія, 2013. 558 с.
18. Серьогін С. Г. Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми: моногр. Харків: Право, 2010. 272 с.
19. Сіренко В. Про розуміння державної влади як соціальної залежності. Право України. 2015. № 5. С. 11-16.
20. Сіренко В. Ф. Декілька зауважень до питання про існування держави. Право України. 2014. № 1. С. 224-231.
21. Скрипнюк О. Сучасна теорія демократії: питання генези та дослідження у правовій традиції. Право України. 2013. № 8. С. 40-52.
22. Співак В. М. Соціальна держава в процесі соціалізації глобалізації: політологічний аспект. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 60. С. 442-449.
23. Шемшученко Ю. С. Правове забезпечення державного суверенітету України: моногр. Київ: Юридична думка, 2011. 298 с.

ТЕМА 2. ФОРМА, МЕХАНІЗМ ТА АПАРАТ ДЕРЖАВИ. ПРАВООХОРОННА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ

10 год.

Основними завданнями при вивченні даної теми є з'ясування суті категорії форма держави, що характеризує державну владу, визначення факторів, які впливають на форму держави та її елементи, охарактеризувати основні параметри державної влади, які визначають державне правління, державний устрій і державний режим.

Студентам потрібно навчитися розрізняти типові та нетипові форми державного правління (монархія, республіка), сучасні форми державного устрою та його історичних різновидів (унітарна, федерація, конфедерація), види політичних режимів (демократичний, авторитарний, тоталітарний тощо). Важливо зрозуміти, як ці елементи впливають на ефективність управління та відносини між владою і громадянами. Форма держави - це ключове поняття, яке визначає, як організована держава, хто і як у ній здійснює владу, як територіально вона побудована та які механізми використовуються для управління суспільством. Доцільно розкрити історичний процес формування поняття "форми держави", починаючи з античного світу, в епоху середньовіччя та в період підготовки та проведення буржуазних революцій в країнах Західної Європи. Також необхідно підкреслити, що категорія "форма держави" є однією з найважливіших і ємних понять сучасного державознавства.

Здобувачі вищої освіти повинні вивчити основні принципи організації та діяльності державного апарату в сучасному світі. Особливу увагу слід присвятити

принципу поділу державної влади, з'ясувавши його історичні витoki та формування цілісної концепції поділу державної влади, зміст, основні положення.

Потрібно знати критерії, за якими класифікуються органи державної влади. Доцільно запам'ятати, що державні підприємства і установи в механізмі держави не наділені владними повноваженнями. Вони здебільшого надають послуги чи здійснюють господарську функцію, виконуючи галузеві завдання загальнодержавного значення. Студентам потрібно знати та розуміти поняття: державне підприємство, державна установа, державна організація. Слід звернути увагу на суттєві відмінності між державними установами й підприємствами та державними органами.

Особливого значення в сучасний період набуває правоохоронна функція держави як одна з основних пріоритетних напрямків державної політики. Зокрема, варто приділити основу увагу характеристиці завдань і повноважень суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави (Національна поліція України, Служба безпеки України, прокуратура, НАБУ, ДБР, Державна прикордонна служба України, судові органи тощо).

Питання для самостійної роботи:

1. Форма державного правління.

- 1.1. Поняття, ознаки та види монархій (історичних і сучасних).
- 1.2. Поняття, ознаки та види республік (історичних і сучасних).
- 1.3. Нетипові форми державного правління.

2. Форма державного устрою.

- 2.1. Класифікація сучасних форм державного устрою та його історичних різновидів.
- 2.2. Унітарна держава, федерація та конфедерація: поняття, ознаки і види.

3. Поняття та види державного режиму.

4. Співдружність і співтовариство як особливі форми об'єднання сучасних держав.

5. Загальнотеоретична характеристика апарату держави.

- 5.1. Поняття, природа і призначення державного апарату.
- 5.2. Співвідношення понять "механізм держави" і "апарат держави".
- 5.3. Структура державного апарату.

6. Орган держави: поняття, ознаки, види.

- 6.1. Поняття та ознаки органу держави.
- 6.2. Відмінність державного органу від органу місцевого самоврядування.
- 6.3. Класифікація органів держави.
- 6.4. Органи законодавчої, виконавчої і судової влади: загальна характеристика.

7. Поняття та значення принципів організації та діяльності державного апарату.

8. Принцип поділу державної влади.

- 8.1. Правова держава та проблеми взаємодії і поділу різних гілок влади.
- 8.2. Основні положення концепції поділу влади.
- 8.3. Система взаємних стримувань і противаг як умова реалізації принципу поділу влади.

9. Суб'єкти реалізації правоохоронної функції держави.

- 9.1. Реалізація правоохоронної функції держави як пріоритетний напрямок діяльності Президента України.
- 9.2. Реалізація правоохоронної функції держави органами Національної поліції.
- 9.3. Завдання і повноваження прокуратури та Служби безпеки України щодо забезпечення правоохоронної функції держави.
- 9.4. Органи судової влади України як один із суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави.
- 9.5. Інші органи держави як суб'єкти реалізації правоохоронної функції держави.

Ключові поняття: форма держави, форма державного правління, форма державного устрою, державний режим, монархія, необмежена (абсолютна) монархія, обмежена (конституційна) монархія, дуалістична монархія, парламентська монархія, республіка, президентська республіка, парламентська республіка, змішана республіка, унітарна держава, федерація, конфедерація, демократичний режим, тоталітарний режим, авторитарний режим, механізм держави, апарат держави, орган держави, правоохоронна функція держави, суб'єкти реалізації правоохоронної функції держави, правоохоронна діяльність.

Теоретико-аналітичне завдання:

1. Проаналізуйте, які зміни відбулися в державному апараті України з моменту проголошення її незалежності.
2. Розкрийте значення принципу поділу державної влади та обґрунтуйте його роль у функціонуванні державного апарату Української держави.
3. Визначте основні відмінності державного органу і органу місцевого самоврядування.

Питання для самоконтролю:

1. Яким чином проявляється загальноісторичне і національне у формі держави?
2. Охарактеризуйте історичні монархії як форми державного правління.
3. Охарактеризуйте історію розвитку республіканської форми правління.
4. Які вам відомі нетипові форми державного правління? В чому їх особливості?
5. Наведіть класифікацію сучасних форм державного устрою та його історичних різновидів.
6. Охарактеризуйте проблеми державного режиму в сучасному світі та в Україні.
7. Назвіть та охарактеризуйте основні принципи організації та діяльності апарату сучасної держави.
8. Охарактеризуйте основні етапи розвитку теорії поділу державної влади.
9. Які основні вимоги принципу законності щодо організації та діяльності апарату сучасної держави?
10. Які органи в Україні належать до суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави?
11. Які особливості правового статусу Національної поліції як суб'єкта правоохоронної функції держави?
12. Яку роль відіграє Служба безпеки України у забезпеченні правоохоронної функції держави?

13. Які функції виконує прокуратура в системі суб'єктів правоохоронної діяльності?
14. Які права та обов'язки мають суб'єкти, що здійснюють правоохоронну функцію держави?

Література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. С. 66-102.
2. Тополевський Р. Б. Теорія держави і права : навч. посібник / Р. Б. Тополевський, Н. В. Федіна. - Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
3. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права: Підручник. К.: Кондор-Видавництво, 2016. 716 с.
4. Машков А. Д. Теорія держави і права: Підручник. Київ: ВД Дакор, 2016. 492 с.
5. Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини "Україна". Київ: Ун-т "Україна", 2014. 560 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. 4-те видання, стереотипне. Підручник. Київ : Алерта, 2021. 528 с.
7. Теорія держави і права : навч. посібник / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва, Я. О. Тицька та ін. Одеса, 2021. 193 с.
8. Шестопалова Л. Теорія права та держави: навч. посіб. Київ: Паливода А. В., 2012. 256 с.
9. Теорія держави і права: Навч. посіб. / С. К. Бостан та ін. К.: Академія, 2013. 346 с.
10. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. – 3-є вид. перероб. і допов. – Дніпро : ДДУВС; Ліра ЛТД. 2016. 480 с.
11. Бондарева К. Трансформації права та його інститутів у тоталітарних політичних режимах. Юридична Україна. 2012. № 10. С. 11-18.
12. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики: моногр. Запоріжжя: Дике поле, 2005. 540 с.
13. Гончаренко В. Бікамералізм у контекст конституційної реформи в Україні. Вісник Академії правових наук України. 2012. № 3. С. 67- 77.
14. Ільницький М. С. Референдум як форма безпосередньої демократії в Україні. Форум права. 2016. № 3. С. 103-105.
15. Куфтирєв П. В. Електронна демократія як особлива форма державно-політичного режиму. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 1. С. 34-38.
16. Мартинюк Р. «Суперпрезидентська республіка»: конституційно-правова оцінка феномену та досвід пострадянських країн. Право України. 2013. № 7. С. 252-262.
17. Мартинюк Р. Змішана республіка - напівпрезидентська форма правління? Право України. 2018. Вип. 1. С. 172-183.
18. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.
19. Новиков О. В., Черніков Д. Ю. Політичний режим як характерна ознака суспільства. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 21 2017. № 5. С. 24-27.
20. Орзіх М. Президентська республіка - різновид республіканської форми правління. Право України. 2009. № 10. С. 72-77.

- 21.Процюк І. В. Втілення принципу поділу влади в дуалістичних і парламентських монархіях. Проблеми законності. 2012. Вип. 120. С. 3- 13.
- 22.Толстенко В. Правові форми сучасної держави: теорія і методологія дослідження. Юридична Україна. 2014. № 2. С. 39-47.
- 23.Черняк Є. В. Зміна форми правління як мета конституційних перетворень: порівняльно-правовий аспект. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. Спеціальний випуск, ч. 2. С. 40-43.
- 24.Бабенко К. А. Конституційно-правовий вимір реалізації принципу поділу державної влади. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 7 (105). С. 19-27.
- 25.Мартинюк Р. С. Реалізація принципу поділу влади в сучасній Україні: політико-правовий аналіз: моногр. Острог: Острозька академія, 2007. 352 с.
- 26.Оніщук М. Організація влади в Україні: шляхи конституційного удосконалення. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 9. С. 70-79.
- 27.Онупрієнко А. М. Місцеві органи влади в механізмі демократичної держави: теоретико-правовий аналіз: моногр. Харків: Крок, 2009. 300 с.
- 28.Процюк І. В. Поділ державної влади в умовах різних форм державного правління: моногр. Харків: Право, 2012. 583 с.
- 29.Смокович М. Судова влада: місце в суспільстві та судовий контроль. Юридична Україна. 2012. № 10. С. 99-108.
- 30.Тулицький О. Повноваження Конституційного Суду України та ефективність національних засобів індивідуального доступу до конституційного правосуддя. Вісник Конституційного Суду України. 2016. № 6. С. 208-210.
- 31.Федина Д. І. Судова влада як конституційно-правова категорія. Право і суспільство. 2015. № 5 (2), ч. 3. С. 39-45.
- 32.Шаповал В. Виконавча влада в Україні у контексті форми державного правління. Право України. 2016. № 4. С. 72-88.
- 33.Ботвінов Р. Правоохоронна функція держави: сутність та форми реалізації. Публічне управління: теорія та практика : електронний збірник наукових праць. 2016. № 1 (15). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01\(15\)/4.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01(15)/4.pdf).
- 34.Хамула П.І. Правоохоронні органи в системі органів державної влади: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Павло Іванович Хамула. – Харків, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. 20 с.
35. Білас А.І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук. спец.: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Андрій Іванович Білас. – Львів, НУ «Львівська політехніка», 2016. 238 с.
36. Гриценко В.Г. Поняття правоохоронної діяльності / В.Г. Гриценко // Митна справа, 2014. № 6(2.2). С. 422–427.
37. Копетюк М. Нормативно-правові аспекти визначення поняття правоохоронного органу й правоохоронної діяльності / М. Копетюк // Історико-правовий часопис. 2013. № 1. С. 134–138.
38. Корнієнко П.С. Співвідношення понять і практики здійснення правоохоронної та правозахисної діяльності в Україні / П.С. Корнієнко // Часопис Київс. універ. права, 2014. № 3. С. 60–63

- 39.Хамула П.І. Правоохоронні органи в системі органів державної влади: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Павло Іванович Хамула. – Харків, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. 238 с.
- 40.Ботвінов Р. Г. Правоохоронна функція держави: сутність та форми реалізації. Публічне адміні-стрування: теорія та практика. № 1. 2016
- 41.Муляр Г. В. Діяльність органів Національної поліції України в умовах правового режиму воєнного стану. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, Сер.: Юриспруденція. 2023.№ 61. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc61/61_2023.pdf#page=13
- 42.Бєлов Д.М., Швед І.І., Белова М.В. Правоохоронна функція держави: роль та місце органів прокуратури. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО.2023. Випуск 76. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/06/4.pdf>
- 43.Савицька Н. А. Правоохоронна функція держави та роль нотаріату в її реалізації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 42. том 1. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc42/part_1/10.pdf

ТЕМА 3. СУТНІСТЬ ТА ЦІННІСТЬ ПРАВА. ПРАВОВА ДЕРЖАВА ТА ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

12 год.

Тема присвячена розумінню права як дуже складного суспільного явища, визначенню поняття та з'ясуванню сутності і соціальної цінності права. Право є унікальним і багатовимірним, складним і багатогранним, суспільно необхідним і багатозначним феноменом. Визначення сутності права включає аналіз різноманітних концепцій та підходів до праворозуміння. В зв'язку з цим здобувачі повинні з'ясувати зміст, основні принципи, обґрунтовані та необґрунтовані положення теорії природного права, позитивістської теорії права, соціологічної, психологічної теорій права, історичної школи права, теорії інституціоналізму та солідаризму в праві тощо. Сутність права — внутрішній зміст права як регулятора суспільних відносин, який виражається в єдності загальносоціальних і вузькокласових (групових) інтересів через формальне (державне) закріплення міри свободи, рівності та справедливості. Цінність у праві — це те сутнісне, що дозволяє праву залишатися самим собою. Усвідомлення сутності та значущості права є основою для формування демократичних принципів, ефективного управління та побудови соціально справедливого суспільства.

Концепція правової держави серед інших посідає важливе місце, оскільки це ідеал, до якого прагнуть сучасні держави, втілюючи в практику конституційні положення правової держави, її ознаки і принципи. Ця тема є основоположною для розуміння сучасного державного управління, демократії та правової культури, на якій ґрунтується функціонування багатьох держав, включаючи Україну. Складовим елементом принципу верховенства права є принцип верховенства Конституції і законів, який теж має бути предметом розгляду. Правова держава і верховенство права є ключовими концепціями, головна відмінність між якими полягає в тому, що

правова держава зосереджується на організації державної влади відповідно до закону, тоді як верховенство права більше акцентує увагу на якості самих законів та їх справедливому застосуванні.

Питання для самостійної роботи:

- 1. Причини різноманітності підходів до праворозуміння.**
- 2. Теорія природного права. Позитивістська теорія права.**
- 3. Соціологічна та психологічна теорія права.**
- 4. Теорія інституціоналізму.**
- 5. Теорія солідаризму в праві.**
- 6. Інтегративний підхід до праворозуміння.**
- 7. Поняття, сутність та соціальне призначення права.**
  - 7.1. Поняття права. Сутнісні ознаки права.
  - 7.2. Співвідношення права і закону.
  - 7.3. Сутність права та його соціальне призначення.
- 8. Цінність права. Соціальна цінність права.**
- 9. Функції права.**
- 10. Поняття та суть правової держави.**
  - 10.1. Поняття, ознаки та принципи правової держави.
  - 10.2. Правова держава і громадянське суспільство.
- 11. Верховенство права: загальна характеристика.**
  - 11.1. Поняття та зміст верховенства права.
  - 11.2. Верховенство права і правова держава.
  - 11.3. Проблеми співвідношення принципу верховенства права і принципу верховенства закону.

Ключові поняття: право, природне право, позитивне право, праворозуміння, сутність права, соціальне призначення права, цінність права, функції права, регулятивна функція права, охоронна функція права, правова держава, верховенство права, громадянське суспільство.

Схематичні завдання:

1. У вигляді розгорнутої схеми зобразіть цілісну систему функцій права.
2. Складіть розгорнуту схему системи принципів правової держави.

Питання для самоконтролю:

1. В чому, на вашу думку, причини різноманітності підходів до праворозуміння.
2. Сформулюйте основні положення теорії природного права.
3. В чому суть позитивістської теорії права.
4. Назвіть основні положення нормативізму.
5. В чому суть соціологічної теорії права.
6. Назвіть основні положення психологічної концепції права.
7. Які витоки ідеї верховенства права в державно-правовій думці?
8. Охарактеризуйте історію розвитку концепції верховенства права.
9. В чому полягає суть принципу верховенства права?

10. Як співвідносяться принцип верховенства права і принцип верховенства закону?

11. Які проблеми реалізації принципу верховенства права в умовах формування правової держави в Україні?

Література

1. Шемшученко Ю. С. Правова держава / Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – Т. 5. – Київ : Укр. енцикл., 2003. Т. 5. С. 36.
2. Дзевелюк А. В. Праворозуміння. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2010. Вип. 47. С. 77-81
3. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. Право України. 2010. № 4. С. 10-21.
4. Лук'янова Г. Ю. Комплементаризм праворозуміння: актуальні наукознавчі аспекти: моногр. Львів: Т. Б. Сорока, 2014. 212 с.
5. Плавич В. Проблеми сучасного праворозуміння. Теоретикометодологічний та філософсько-правовий аналіз: моногр. Одеса: Астропринт, 2011. 228 с.
6. Рабінович П. Праворозуміння «природне» та «легістське»: неминучість співіснування. Право України. № 3. 2010. С. 65-70.
7. Рабінович С. З історії античного праворозуміння: вчення ранніх стоїків та епікуренців про природну справедливість. Юридична Україна. 2006. № 10 (46). С. 4-9.
8. Шемшученко Ю. С. Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння: моногр. Київ: Юридична думка, 2013. 478.
9. Сирих В. Методологія інтегративного праворозуміння. Право України. 2014. № 1. С. 113-119.
10. Стеценко С. Праворозуміння: співвідношення теорій та юридичної практики. Право України. 2010. № 4. С. 176-181.
11. Петришин О. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин / О. Петришин // Право України. 2010. № 3. С. 27–29.
12. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу / С. Головатий // Право України. 2011. № 5. С. 164.
13. Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України / С. Шевчук // Право України. 2011. № 5. С. 178.
14. Рабінович П. М. Принцип верховенства права: проблеми теорії і практики / П. М. Рабінович, О. М. Луців, С. П. Добрянський, О. З. Панкевич, С. П. Рабінович. – Львів : Сполом, 2016. 197 с.
15. Томкіна О. О. Верховенство права як основоположний конституційний принцип законодавчої діяльності. Нове українське право. 2022. № 2. С. 112-119.
16. Коваль І.Ф. Реалізація принципу верховенства права при застосуванні способів захисту прав та інтересів. Правничий часопис Донецького університету. 2019. № 2. С. 26-33 .DOI: <https://doi.org/10.31558/2518-7953.2019.2.4>

17. Денисюк М. В. Взаємозв'язок та взаємодія громадянського суспільства та держави (теоретико-правові аспекти) / М. В. Денисюк // Часопис Київського університету права. 2011. № 4. С. 86–89.
18. Жаровська І. М. Громадський контроль як інтегральна складова у концепті владних відносин сучасної держави і громадянського суспільства / І. М. Жаровська // Часопис Київського університету права. 2012. № 3. С. 14–17.
19. Колодій А. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми і шляхи розбудови / А. Колодій // Право України. 2010. № 7. С. 12–17.
20. Оніщенко Н. М. До питання про працю громадянського суспільства / Н. М. Оніщенко // Часопис Київського університету права. 2010. № 1. С. 10–17.
21. Томаш Л. В. Громадянське суспільство як система забезпечення життєдіяльності політичної, економічної, соціальної та духовної сфер / Л. В. Томаш // Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 366–371.
22. Клім С. І. Природне та позитивне право: реальність чи ілюзорність аналогії / С. І. Клім // Актуальні проблеми держави і права. 2010. Вип. 56. С. 84–90.
23. Шульга А. М. Концепція розрізнення права і закону, її світоглядна цінність, прикладне значення [Електронний ресурс] / А. М. Шульга // Форум права. – 2011. № 4. С. 852–855. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_4_139.pdf.
24. Шульга А. М. Проблема праворозуміння і прикладні критерії правової кваліфікації поведінки суб'єктів права [Електронний ресурс] / А. М. Шульга // Форум права. 2012. № 2. С. 804–807. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_2_128.pdf
25. Багрій О. Доктрина верховенства Конституції України у конституційному правосудді. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 6. С. 117-125
26. Тимченко Г. Практика Європейського суду з прав людини в аспекті реалізації принципу верховенства права. Право України. 2014. № 5. С. 203212.
27. Багрій О. Сутність принципу верховенства Конституції України. Підприємництво, господарство і право. 2013. № 9. С. 83-87.
28. Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах / редкол.: О. В. Петришин (гол.) та ін. Харків: Право, 2017. Том 3: Загальна теорія права. 952 с.
29. Волинець В. В. Забезпечення верховенства права як умова функціонування сучасної правової держави. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 60. С. 28-35.
30. Головатий С. Верховенство права: моногр. Київ: Фенікс, 2006. 1747 с.

ТЕМА 4. НОРМА ПРАВА. ДЖЕРЕЛА ПРАВА. НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА

12 год.

Упорядкування суспільних відносин у правовій державі здійснюється насамперед за допомогою норм права. У системі соціальних норм норми права відіграють надзвичайно важливу роль. При цьому поняття, структура та види норм права, співвідношення категорій «правова норма», «юридична норма» та «норма права» й донині залишаються доволі дискусійними серед науковців у вітчизняній і

зарубіжній юридичній доктрині. Норма права — це загальнообов'язкове, формально-визначене правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи і справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів населення країни, забезпечується всіма заходами державного впливу, аж до примусу. У даній темі здобувачі освіти повинні детально ознайомитися з класифікацією типових та нетипових норм права за різними критеріями, зокрема за ступенем визначеності, за складом тощо. Ототожнення поняття норми права, що відноситься до змісту права, з поняттям статті нормативно-правового акту, що відноситься до зовнішньої форми виразу права, призведе до невірної розуміння внутрішньої будови юридичної норми. Тому слід чітко визначити основні випадки співвідношення норми права та статті нормативно-правового акту, а також знати способи викладення норм права в статтях нормативно-правового акту: пряма, відсилна, бланкетна. Також слід звернути особливу увагу на відмінність правових норм від інших соціальних норм, а також визначення соціального буття правових норм.

При опрацюванні питань про джерела права, перш за все, необхідно усвідомити поняття джерела (форми) права, надати характеристику основних видів джерел права в Україні, а також проаналізувати їх практику застосування. Як форма (джерело) права, нормативно-правовий акт з'явився на ранніх етапах розвитку державності, і в більшості країн поступово витиснув правовий звичай і правову доктрину та став основним нормативним регулятором у суспільстві. Нормативно-правовий акт як основне джерело права в нашій державі має чітко визначені межі темпоральної дії, а також дії його в просторі та за колом осіб. Студенти повинні чітко визначити основні положення, що характеризують дію нормативно-правових актів в часі, просторі і за колом осіб. Причому, аналіз вказаних та інших питань слід ілюструвати на прикладах з чинного законодавства та юридичної практики.

Питання для самостійної роботи:

1. Класифікація норм права.

- 1.1. Класифікація типових норм права.
- 1.2. Спеціалізовані (нетипові) норми права.

2. Зовнішнє вираження правових норм.

- 2.1. Співвідношення норми права і статті нормативно-правового акту.
- 2.2. Способи (форми) викладу правових норм у джерелах права.
- 2.3. Норма права і нормативний припис.

3. Відмінність правових норм від інших соціальних норм.

4. Система джерел (форм) права України.

5. Поняття юридичної дії нормативно-правових актів та необхідність її чіткого визначення.

6. Дія нормативно-правових актів в часі.

- 6.1. Загальні правила початку і закінчення дії нормативно-правових актів в часі.
- 6.2. Набрання чинності законів України.
- 6.3. Порядок набрання чинності підзаконних актів України.
- 6.4. Напрямок дії нормативно-правових актів в часі.
- 6.5. Особливості та межі зворотної дії нормативно-правових актів в часі.

7. Дія нормативно-правових актів за колом осіб.

8. Дія нормативно-правових актів в просторі. Територіальна та екстериторіальна дія нормативно-правового акту.

Ключові поняття: норма права, соціальна норма, нормативний припис, джерело (форма) права, нормативно-правовий акт, юридична дія нормативно-правового акту.

Питання для самоконтролю:

1. За якими критеріями поділяють типові норми права?
2. Наведіть класифікацію спеціалізованих (нетипових) норм права.
3. Як співвідносяться між собою норма права і стаття нормативно-правового акту?
4. Перелічіть основні способи (форми) викладу правових норм у джерелах права.
5. Які основні риси соціальних норм?
6. Назвіть основні види соціальних норм та охарактеризуйте їх.
7. В чому проявляється взаємозв'язок та взаємодія норм права і моралі?
8. Як співвідносяться між собою норми-звичаї і норми права?
9. Назвіть основні аспекти взаємодії корпоративних норм і норм права.
10. Які особливості норм права?
11. В чому проявляється соціальне буття правових норм?
12. Охарактеризуйте систему джерел (форм) права України.
13. Визначте поняття юридичної дії нормативно-правових актів.
14. В чому полягає необхідність чіткого визначення дії нормативно-правових актів.
15. Які основні правила дії нормативно-правових актів в часі?
16. Назвіть основні положення дії нормативно-правових актів за колом осіб.
17. Які основні положення дії нормативно-правових актів в просторі?

Література

1. Андріїв В. Правові норми в системі соціальних норм держави. Підприємництво, господарство і право. 2010. № 9. С. 46-49.
2. Гольцова О. Є. Соціальне регулювання та правове регулювання – співвідношення понять. Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 53-57.
3. Горбатенко В. Право як форма регулювання соціальних відносин. Право України. 2014. № 5. С. 22-30.
4. Євхутіч І. М. Мораль і право як суспільні інститути: проблеми осмислення в умовах побудови громадянського суспільства. Європейські перспективи. 2012. № 2(1). С. 87-93.
5. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія / Н. М. Пархоменко. Київ : Юрид. думка, 2008. 336 с.
6. Заморська Л. І. Відносно визначені норми права: поняття, структура, функції : монографія / Л. І. Заморська ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Чернівці : Технодрук, 2010. 167 с.

7. Стецик Н. Норма права та нормативно-правовий припис: загальнотеоретичні аспекти. Публічне право. 2016. № 4. С. 212-219.
8. Кривицький Ю. Норма права у механізмі правового регулювання: теоретико-правовий аспект / Ю. Кривицький // Юридична Україна. 2008. № 10. С. 8 – 13.
9. Корчевна Л. О. Проблема різноджерельного права: дослід порівняльного правознавства : монографія / Л. О. Корчевна. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. 360 с.
10. Калетник О. М. Теоретико-правовий аналіз відмінностей права і моралі. Часопис Київського університету права. 2013. № 1. С. 52-55.
11. Маніліч О. В. Співвідношення права та релігії як специфічних чинників соціально-нормативного регулювання суспільних відносин. Право і суспільство. 2012. № 6. С. 20-26.
12. Тихонович Л. А. Поняття соціальних норм та їх ознаки. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного.
13. Могілевський Л. В. Сутність поняття «норма права». Прикарпатський юридичний вісник. 2016. № 1. С. 14-18.
14. Полонка І. Норма права як основа його нормативності. Підприємництво, господарство і право. 2012. № 8. С. 128-131.
15. Степанкова Н. М. Норма права як першооснова права в механізмі правореалізації. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична. 2012. Вип. 2 (1). С. 71-82.
16. Могілевський Л. В. Сутність поняття "норма права" Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Вип. 1. С. 14-18.
17. Головчук В. М. Інтерпретація норми права в аспекті основних типів праворозуміння Альманах права. 2016. Вип. 7. С. 130-134.

ТЕМА 5. ТЛУМАЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВИХ НОРМ. ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ НОРМ.

14 год.

Аналіз тлумачення правових норм слід розпочати з визначення його поняття, мети, необхідності, значення та функцій. Проблема тлумачення – одна з найдавніших сфер наукових знань. При опрацюванні даної теми особливу увагу варто приділити вивченню питання класифікації тлумачення правових норм, а також здійснити детальне дослідження характерних рис та особливостей різних видів тлумачення норм права (за суб'єктами тлумачення правових норм, за обсягом тощо). Необхідність в тлумаченні зумовлюється недосконалістю формулювання норм права, неоднозначністю використаної в законах та інших нормативних актах термінології, використанням у законодавстві оцінювальних понять, наявністю колізій між правовими нормами, які регулюють одні і ті самі відносини, можливими прогалинами в правовому регулюванні. Для глибшого усвідомлення суті інтерпретаційно-правової діяльності слід детально проаналізувати розроблені теорією та апробовані практикою способи та прийоми тлумачення правових норм. При цьому особливу увагу слід присвятити філологічному (граматичному, мовному), логічного способу тлумачення правових норм. Крім того, аналізу слід

піддати системний, телеологічний (цільовий), історичний та інші способи тлумачення правових норм.

Реалізація норм права – це реальне, практичне втілення у життя норм завдяки правомірній поведінці суб'єктів права. Реалізація правових норм відбувається в різних формах, таких як виконання, використання, дотримання і застосування. Слід чітко розмежувати такі прості (безпосередні) форми реалізації правових норм, виділивши особливості кожної з них. Саме завдяки цьому процесу держава може забезпечити правопорядок і захист прав та інтересів громадян. Від ефективної реалізації правових норм залежить стабільність і справедливість у суспільстві. Серед форм реалізації правових норм особливе місце займає застосування правових норм, оскільки вказана форма є складною, має державно-владний та чітко визначений нормативний характер і завершується прийняттям індивідуально обов'язкового рішення, що виходить від владної сторони. Доцільним видається здійснити аналіз основних проблем застосування правових норм (прогалини в праві та юридичні колізії), дослідити способи їх усунення і подолання, зокрема аналогію права та аналогію закону як способи подолання прогалин в праві, а також субсидіарне застосування норм права.

Питання для самостійної роботи:

1. Загальна характеристика тлумачення правових норм.

- 1.1. Поняття, мета та значення тлумачення правових норм.
- 1.2. Необхідність (підстави) тлумачення правових норм.
- 1.3. Функції тлумачення правових норм.
- 1.4. Структура інтерпретаційно-правової діяльності.

2. Види тлумачення правових норм.

- 2.1. Види тлумачення норм права за суб'єктами.
- 2.2. Види тлумачення правових норм за обсягом.
- 2.3. Інші класифікації тлумачення правових норм.

3. Способи (прийоми) тлумачення правових норм.

- 3.1. Філологічний (граматичний, мовний) спосіб тлумачення правових норм: суть, основні правила.
- 3.2. Поняття, зміст та основні правила логічного способу тлумачення правових норм.
- 3.3. Системний, телеологічний (цільовий), історичний, функціональний та інші способи тлумачення правових норм.

4. Поняття, зміст та види реалізації правових норм.

5. Загальна характеристика застосування правових норм як особливої форми реалізації правових норм.

6. Стадії застосування правових норм.

7. Акти застосування права (правозастосовчі акти).

- 7.1. Поняття, ознаки та класифікація актів застосування правових норм.
- 7.2. Відмінність правозастосовчих актів від нормативно-правових та інтерпретаційно-правових актів

8. Застосування правових норм у випадку прогалин в праві та юридичних колізій.

8.1. Аналогія права та аналогія закону як способи подолання прогалин в прав та законі.

8.2. Субсидіарне застосування норм права.

8.3. Юридичні колізії та способи їх подолання.

Ключові поняття: тлумачення правових норм; спосіб тлумачення правових норм, інтерпретаційно-правовий акт, реалізація правових норм, застосування правових норм, юридичні колізії, аналогія права, аналогія закону.

Схематичне завдання:

1. Складіть розширену схему форм реалізації правових норм, вказуючи характерні риси кожної з них.

2. Накресліть в зошиті порівняльну таблицю правозастосовчих актів та інших правових актів (нормативно-правових актів, інтерпретаційно-правових актів, актів реалізації правових норм).

Питання для самоконтролю:

1. Яка мета тлумачення правових норм?
2. Перелічіть функції тлумачення правових норм.
3. Назвіть види тлумачення норм права за суб'єктами.
2. Яка специфіка офіційного тлумачення правових норм?
3. Охарактеризуйте основні види офіційного тлумачення правових норм.
4. В чому проявляється специфіка неофіційного тлумачення правових норм?
5. Охарактеризуйте різновиди неофіційного тлумачення правових норм.
6. Які види тлумачення правових норм за обсягом?
7. Назвіть та охарактеризуйте основні способи тлумачення правових норм.
8. Назвіть види реалізації правових норм.
9. У чому полягає зміст реалізації правових норм?
10. Що таке прогалини в праві та які їх види?
11. Які вимоги правильного застосування аналогії права?
12. Які вимоги правильного застосування аналогії закону?
13. В чому суть субсидіарного застосування норм права?
14. Здійсніть правову характеристику юридичних протиріч, назвіть їх причини та охарактеризуйте їх види.
15. Дайте визначення юридичних колізій та охарактеризуйте їх види.
16. Які шляхи вирішення юридичних колізій?

Література

1. Лепіш Н. Я. Наукове розуміння тлумачення норм права. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична 4. 2015. С. 12-24.
2. Молибога М. П. Тлумачення норм права: сутнісні характеристики. Часопис Київського університету права, 2010. С. 42-46.
3. Котенко М. В. Спосіб тлумачення правових норм як юридична категорія. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2013. Серія

- ПРАВО. Випуск 21. Частина II. Том 1. С. 62-64.
4. Козюбра М. І. Юридичне тлумачення: проблеми Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2014. Т. 155. С. 3-8.
  5. Коханюк Т. С. Системне тлумачення кримінального закону: моногр. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 263 с.
  6. Кривицький Ю. Історичний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичний аспект. Часопис Київського університету права. 2012. № 1. С. 32-36.
  7. Кривошія І. Тлумачення норм права на основі філософських поглядів Іммануїла Канта. Юридична Україна. 2015. № 6. С. 4-10.
  8. Малента В. С. Історичні аспекти становлення тлумачення норм права. Вісник Академії адвокатури України. 2010. Вип. 1. С. 18-21.
  9. Малишев Б. В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичні аспекти. Адвокат. 2011. № 10. С. 7-14.
  10. Прийма С. В. Способи тлумачення норм права: загальнотеоретична характеристика. Юрист України. 2011. № 3 (16). С. 10-16.
  11. Сердюк І. А. Нормативно-правовий акт у співвідношенні з актом застосування та актом тлумачення норм права. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені ЕО Дідоренка. 2010. С. 152-159.
  12. Шутак І. Д. Юридична техніка тлумачення норм права. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2015. С. 18-24.
  13. Шутак І. Д. Юридична техніка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів / І.Д. Шутак, І.І.Онищук. Івано-Франківськ, 2013. 496 с.
  14. Клім С. І. Аналогія закону у цивільному праві України: моногр. Одеса: Фенікс, 2013. 214 с.
  15. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. Право і суспільство. 2012. № 1. С. 30-33.
  16. Матат Ю. І. Застосування норм права в субсидіарному порядку: основні вимоги та передумови. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2013. № 26. С. 378-384.
  17. Мірошніченко А. Співвідношення темпорального та змістовного принципів вирішення правових колізій. Право України. 2008. № 5. С. 24-28.
  18. Москалюк О. В. Подолання колізій між нормами права рівної юридичної сили: моногр. Київ: Дакор, 2013. 213 с.
  19. Погребняк С. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання. Вісник Академії правових наук України. 2013. № 1. С. 44-56.
  20. Спасибо-Фатеева І. Колізія загальних та спеціальних норм (на трьох прикладах судової практики). Приватне право. 2013. № 1. С. 166-175.
  21. Шевченко Т. В. Юридична колізія: теоретико-правовий аспект. Право і суспільство. 2013. № 3. С. 13-18.

ТЕМА 6. ПРАВОВА ПОВЕДІНКА. ПРАВОПОРУШЕННЯ. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.

14 год.

Різновидом соціальної поведінки є правова поведінка, особливості змісту якої передбачено нормами права. Правова поведінка — це поведінка особи (дія або бездіяльність) свідомо вольового характеру, яка є врегульованою нормами права і спричиняє юридичні наслідки. Тобто правова поведінка — це форма вияву свободи особи, яка гарантується і охороняється державою.

Поняття правопорушення знаходить своє відображення через юридичну конструкцію його складу, яка потребує ретельного аналізу складових елементів: суб'єкта, об'єкта, а також об'єктивної та суб'єктивної сторін.

Правопорушення можна вважати негативним проявом правової поведінки, оскільки воно завдає шкоди як окремим особам, так і суспільству в цілому. Усвідомлення природи правопорушень, їхніх видів і наслідків є ключовим для формування правової культури громадян і підтримання правопорядку. Аналіз правопорушень допомагає зрозуміти причини їх виникнення, вплив на суспільство та ефективність заходів юридичної відповідальності. Це створює основу для побудови правової держави, де верховенство права забезпечує дотримання прав і свобод кожної людини.

Юридична відповідальність - це реакція держави на правопорушення, яка виражається у застосуванні до правопорушника передбачених законом заходів примусу. Вивчення юридичної відповідальності слід розпочати з аналізу її поняття, сутності, мети, функцій і принципів, визначаючи місце цього явища в системі юридичних категорій. Окрім того, необхідно зосередитися на підставах і стадіях застосування юридичної відповідальності, а також на механізмах її реалізації. Особливу увагу слід приділити підставам для виключення, обмеження чи звільнення від відповідальності, а також провести загальну характеристику основних її видів.

Питання для самостійної роботи:

1. Правова поведінка: поняття, види.

2. Поняття складу правопорушення.

3. Елементи складу правопорушення.

3.1. Суб'єкт правопорушення.

3.2. Об'єкт правопорушення.

3.3. Об'єктивна сторона правопорушення.

3.4. Суб'єктивна сторона правопорушення.

4. Юридична відповідальність.

4.1. Поняття, сутність та природа юридичної відповідальності.

4.2. Юридична відповідальність і державний примус.

4.3. Мета, функції та принципи юридичної відповідальності.

4.4. Підстави та стадії застосування юридичної відповідальності.

4.5. Реалізація юридичної відповідальності. Підстави виключення, обмеження і звільнення від юридичної відповідальності.

4.6. Види юридичної відповідальності.

Ключові поняття: правова поведінка, правомірна поведінка, правопорушення, склад правопорушення, суб'єкт правопорушення, об'єкт правопорушення, об'єктивна сторона правопорушення, суб'єктивна сторона правопорушення,

юридична відповідальність, принципи юридичної відповідальності, стадії застосування юридичної відповідальності.

Теоретико-аналітичне завдання:

1. Визначте відмінності неправомірної поведінки від об'єктивно протиправних діянь та зловживання правом.
2. Накресліть в зошиті розгорнуту схему елементів складу правопорушення.

Питання для самоконтролю:

1. Які є види правомірної поведінки?
2. Що таке склад правопорушення?
3. Що таке об'єкт правопорушення?
4. Назвіть основні ознаки об'єктивної сторони правопорушення.
5. Що таке суб'єкт правопорушення?
6. Назвіть ознаки суб'єктивної сторони правопорушення.
7. Що таке соціальна відповідальність?
8. Охарактеризуйте основні види соціальної відповідальності.
9. Визначте місце юридичної відповідальності в системі соціальної відповідальності.
10. Що таке юридична відповідальність?
11. В чому полягає сутність та природа юридичної відповідальності?
12. Назвіть принципи юридичної відповідальності.
13. В чому полягає мета та функції юридичної відповідальності?
14. Визначте підстави застосування юридичної відповідальності.
15. Які стадії застосування юридичної відповідальності?
16. Назвіть підстави виключення, обмеження та звільнення від юридичної відповідальності.
17. Визначте співвідношення юридичної відповідальності і державного примусу.
18. Охарактеризуйте основні види юридичної відповідальності

Література

1. Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 3. С. 31- 38.
2. Полянський Т. Позитивістсько-правові критерії оцінки дотримання заборони зловживання правом. Юридична Україна. 2013. № 9. С. 16-22.
3. Полянський Т. Природно-правові критерії оцінки дотримання заборони зловживання правом: їх зміст та взаємодія. Юридична Україна. 2013. № 8. С. 14-22.
4. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження: моногр. Ужгород: Ліра, 2011. 366 с.
5. Сидоренко А. С. Зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин: теоретико-практичне дослідження: моногр. Харків: Право, 2014. 197 с.
6. Шульга А. М. Зміст суб'єктивної сторони як елемента складу правомірної поведінки особи. Вісник Харківського національного університету імені В. Н.

- Каразіна. 2012. Вип. 11. С. 24–27.
7. Слободян Н. М. Конституційно-правова відповідальність людини і громадянина в Україні. Держава і право. 2002. Вип. 21. С. 170–175.
  8. Шульга А. М. Юридично значуща поведінка: «негативна» і «позитивна» відповідальність. Право і Безпека. 2012. № 1 (43). С. 55–58.
  9. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. Держава та регіони. Серія: Право. 2020. № 1. С. 12-17.
  10. Безклубий І.А., Бобровник С.В., Гриценко І.С. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія : монографія / за заг. ред. І.А. Безклубого. Київ, 2014. 448 с.
  11. Слинко Д. В. Основні риси та структура правозастосовної діяльності. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». 2015. Вип. 20. С. 21–24.
  12. Кальян О. С., Мисак О. І. Юридична відповідальність: проблеми системного розуміння. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2019. Вип. 59. С. 51-54.
  13. Коротких А. Ю. Відповідальність як один із елементів правового статусу особи. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2015. Вип. № 4. С. 110-119.
  14. Іванова О. І. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності. Вісник академії адвокатури України. 2012. Вип. №3(25). С.24 – 28.
  15. Соломчак Х. Б. Позитивна правова відповідальність людини: філософсько-правовий вимір. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2013. Вип. №3. С. 469 – 479.
  16. Юридична відповідальність: проблеми теорії та практики: Альманах права: Науково-практичне видання. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010.
  17. Черноп'ятов С. В. Позитивна юридична відповідальність як наукова та методологічна категорія. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2013. Вип. №1. С.164 – 171.
  18. Аземша І. Б. Особливості формування інституту юридичної відповідальності в Україні. Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 44-47.
  19. Грищук В. К. Негативна (ретроспективна) юридична відповідальність та її підстава. Університетські наукові записки. 2012. № 4. С. 5-13.
  20. Крисань Т. Розмежування державного (правового) примусу й юридичної гарантії. Підприємництво, господарство і право. 2013. № 3. С. 24-27.
  21. Макаренко Л. О. Поняття та види соціальної відповідальності. Часопис Київського університету права. 2012. № 4. С. 12-16.
  22. Оніщенко Н. М. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення: моногр. Донецьк: Кальміус, 2013. 423 с.
  23. Свириденко Г. В. Правомірна поведінка та позитивна юридична відповідальність взаємовплив та взаємообумовленість. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2016. Вип. 71. С. 118-133.
  24. Сердюк І. А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність». Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011.

№ 1. С. 30-35.

25. Швець О. В. Відповідальність як соціальне явище: теоретико-правові засади. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична. 2012. Вип. 1. С. 84-92.
26. Шевченко А. Є. Відновлювальна функція юридичної відповідальності. Публічне право. 2012. № 4. С. 269-275.